

тної маси банківської системи (упродовж 2002-2004 рр. обсяг зобов'язань банків за коштами, залученими на рахунки фізичних осіб, щорічно змінювався наступним чином (у % до попереднього року) – у 2002 р. – 170 %, у 2003 р. – 168 %, у 2004 р. – 128 %[1].

Разом із тим, можна спостерігати різке територіальне та соціальне розшарування населення України за рівнем доходів. У периферійних територіях (передусім у сільській місцевості та в монофункціональних містах, які у переважній своїй масі претендують на статус депресивних територій), у працівників бюджетної сфери рівень доходів на одне домогосподарство, як правило, незначний, а у більшості з таких – такий, що не дає підстав кваліфікувати їх як суб'єктів, що формують чи в найближчій перспективі спроможні будуть сформувати реальний платоспроможний попит на іпотечні кредити.

Зацікавленість держави у стимулюванні розвитку іпотечного житлового кредитування. Властне це єдиний елемент, про який варто говорити в позитивному плані. Завдання розвитку системи іпотечного житлового кредитування є предметом практично кожного з програмних документів, які стосуються економічного і соціального розвитку країни, засад грошово-кредитної політики тощо. У цьому контексті варто відзначити низку практичних кроків у напрямі формування повноцінного правового поля, що регулює правовідносини у сфері іпотеки загалом, та житлової іпотеки зокрема. Тут слід відзначити такі закони як: "Про іпотеку", "Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати", "Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла, та операціях з нерухомістю".

У напрямі розбудови інституційної інфраструктури іпотечного ринку слід відзначити створення Державної іпотечної установи. Останнім часом робляться спроби надання зазначеній інституції державних гарантій для здійснення нею своєї повноцінної діяльності на іпотечному ринку. В окремих проектах законів фігурує цифра 500 млн. грн. на 2005 рік. Проектом закону про Державний бюджет України на 2006 рік встановлено граничний обсяг надання державних гарантій за зобов'язаннями Державної іпотечної установи у сумі 1 млрд. гривень.

Нещодавно Державна іпотечна установа разом з банками розпочала реалізацію пілотного проекту по сприянню в наданні довгострокових іпотечних кредитів

населенню з фіксованою процентною ставкою до 10 % річних. За умовами цих проектів, надання іпотечних кредитів населенню передбачається здійснювати під заставу нерухомості в гривнях терміном від 3 до 30 років на суму, що не перевищує 70 % вартості предмета застави. Максимальна сума кредиту для М.Києва складатиме 450 тис. грн., для міст-мільйонерів – 350 тис. грн., для обласних і районних центрів – 250 і 150 тис. грн. відповідно, для інших міст і сіл – 100 тис. гривень. Серед обов'язкових вимог при отриманні кредиту є страхування самого кредиту, а також життя і працездатності в розмірі 1 % від усієї суми.[1] При цьому, уся страховка і комісійний заробіток банку включені у зазначену відсоткову ставку за кредитом[2]. За такими умовами Державна іпотечна установа на початковому етапі реалізовуватиме лише 5 пілотних проектів. Можна сподіватися, що із встановленням обсягу державних гарантій на мільярдному рівні дозволить суттєво активізувати діяльність зазначеної інституції на ринку іпотечного житлового кредитування. Загалом, можна зробити висновок, що іпотека в Україні у сфері житлового будівництва розвивається і вже має певні позитивні наслідки в плані динаміки та співставних порівнянь з країнами-членами співдружності незалежних держав. Так, в Україні обсяги іпотечного кредитування досягають 1,7 % валового внутрішнього продукту на відміну від, наприклад, Росії, де зазначений показник становить менше 1 %. Разом із тим, перед країною виставлені орієнтири країн розвинутої ринкової економіки, де вказаний показник значно вищий – у Польщі, зокрема, він становить майже 7 %, у Хорватії – 7 %, в Угорщині – 8 %, в Чехії – 6 %, в Італії – 14 %, у Франції – 24 %, у Великобританії – 59 %, Нідерландах – 66 %. Відповідним чином, такі показники рівня розвитку іпотечного кредитування в Європейських країнах не в останню чергу зумовлені високою активністю банківської системи, де іпотечні кредити в кредитному портфелі банків становлять в середньому 40 %[3]. Очевидно, що досягти таких показників має прагнути й Україна.

1. Скоро цены рухнут // 26.09.2005. – www.obkom.net.ua. 2. До вищого рівня життя // Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, Німецька консультативна група з питань економічних реформ при Уряді України. – К, грудень 2004. – с.69. 3. Бюлетень Національного банку України, №8, 2005, с.33

Надійшла до редколегії 05.09.05

Т.А. Коляда, канд. екон. наук, доц.,
М.В. Романюк, канд. екон. наук, доц.

ОПТИМІЗАЦІЯ ПОДАТКОВОГО НАВАНТАЖЕННЯ НА СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ ЯК ОСНОВНИЙ НАПРЯМОК УДОСКОНАЛЕННЯ ПОДАТКОВОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

Висвітлені існуючі проблеми у чинному механізмі адміністрування податку на прибуток підприємств, визначено їх деструктивний вплив на фінансові результати діяльності підприємств та обсяги податкових надходжень до бюджету.

Existing contradictions in present-day mechanism of management the tax burden are reflected and their destructive influence on financial results in the activity of enterprises and amount of budget tax are determined.

В умовах перехідної економіки, коли від грошового наповнення бюджету залежить виконання не тільки економічних, але й соціальних програм розвитку, значення податкової політики поряд з бюджетною і кредитно-фінансовою об'єктивно зростає. Сьогодні у податковій сфері слід максимально використати наявні можливості для удосконалення податкової політики з тим, щоб при мінімальних втратах податкових надходжень у бюджет досягти і пом'якшення протиріч у податкових відносинах, і нарощування можливостей зростання податкової бази.

На жаль, цей аспект вдосконалення податкових відносин практично не реалізований. Податки залишаються нейтральними до виконання стимулюючої розвитку економіки функції. За рамками податкової політики знаходиться встановлення залежності між процесами формування та використання прибутку, не зважаючи на той факт, що сьогодні податки залишилися фактично єдиним інструментом такого впливу з боку держави. Відсутня адекватність між розмірами податків та реальними доходами і прибутками господарюючих суб'єктів. Обсяги отриманого прибутку безпосередньо не пов'язані з виробництвом та реалізацією реального товару. Не вирішене

завдання формування такої системи, яка б могла протидіяти намаганням мінімізувати прибуток за рахунок підвищення собівартості виробленої продукції та наданих послуг. Механізм оподаткування не доповнює і не активізує процеси структурних реформувань в економіці. Його методи залишаються пасивними щодо їх впливу на модернізацію, оновлення виробничих потужностей, розробки та освоєння нових технологій. Стимулююча спрямованість не простежується ні стосовно суб'єктів господарювання державної форми власності, ні колективної. Залишається недостатнім внесок у вирішення бюджетних проблем нових форм господарювання. Зрозуміло, що сформувати систему стійких стимулів для виробників – завдання більш складне, ніж автоматичне зниження податкових ставок, однак саме воно перспективне і тому потребує першочергових зусиль при розробці практичних заходів податкового реформування.

Серед найбільш вагомих робіт з питань теорії і практики оподаткування, та вчених, які займаються вирішенням саме цих проблем, можна назвати праці відомих вітчизняних вчених: В.Л.Андрущенка, С.А.Буковинського, В.В.Буряковського, З.С.Варналія, О.Д.Василика, Н.І.Вдовиченка, А.С.Гальчинського, В.М.Геєця, А.І.Даниленка, В.М.Опаріна, А.М.Поддєрьогіна, В.М.Федосова, С.І.Юрія та інших.

Одним із пріоритетних напрямків удосконалення податкової політики в Україні є зниження податкового навантаження на суб'єктів господарювання та економіку в цілому. З огляду на це, головне завдання податкової реформи полягає в тому, щоб зниження ставок податків призвело до зменшення розриву між номінальним та фактичним податковим навантаженням. При цьому зменшення номінального податкового навантаження та збільшення реального повинно відбуватися за рахунок послаблення стимулів до ухилення від сплати податків.

Реакцією на зниження податкових ставок може бути, в залежності від характеристик системи оподаткування та менталітету платників податків, як зменшення ухилення від оподаткування, так і збільшення масштабів такого явища. Крім того, доведено, що в тому випадку, коли зниження ставок податків не призводить до зменшення масштабів ухилення від сплати податків, відбувається зростання суспільного добробуту [1]. Однак, навіть за таких обставин, оптимальною може бути політика щодо підвищення ставок податків з одночасним удосконаленням процесу їх адміністрування. Тобто зниження ставок податків може бути виправданим при слабкому адмініструванні, однак в цьому випадку бути менш ефективним, ніж підвищення ставок з одночасним удосконаленням адміністрування податків.

Розглянемо більш детально механізм формування загальноного рівня податкового навантаження. Для цього зробимо деякі уточнення щодо визначення поняття податкового навантаження. Показники фактично сплачених та нарахованих податків істотно різняться. Так перевищення поточних зобов'язань над виплатами, що призводить до накопичення податкової заборгованості, свідчить або про завищення податкових ставок, або про м'якість бюджетних обмежень (коли влада прощає порушників). Для платника податку важливо і те, яку суму він сплачує до бюджету, і те, який у нього обсяг податкової заборгованості, тобто значення мають обидва визначення податкового навантаження. Ще більша розбіжність існує між номінальним обсягом податків, що підлягають сплаті, та фактично нарахованими сумами податків (яка виникає у результаті зменшення податкової бази або ухилення від сплати податків). Величина номінального податкового навантаження є дуже важливим показником, оскільки саме цей тягар лягає на законослухняних платників по-

датків. А значний розрив між номінальними та ефективними (з урахуванням ухилення від оподаткування) податковими ставками серйозно викривляє умови конкурентного середовища, при цьому ставить у вигірне становище тих, хто порушує чинне законодавство.

До проблем формування доходів бюджету належить нерівномірний розподіл податкового тягара між платниками. Внаслідок ухилення від оподаткування замість фактично існуючого рівня перерозподілу через бюджет 25-30 % ВВП, частка податків, які стягуються з окремих платників, здатна досягти 40-45 % їх доходів. Надмірний податковий тягар був і залишається одним із визначальних чинників зростання тіньової економіки, обсяги якої у 1997 році досягли максимального значення – 65,6 % ВВП, у 2002 році знизилися до 42,7 % ВВП [2].

Необхідно оптимізувати розподіл податкового тягара. Забезпечити рівноцінні початкові умови для всіх платників податків. Винятки з цього правила допускаються лише з огляду на певні орієнтири економічної та соціальної політики. Надання податкових пільг повинно бути обґрунтованим, відповідати стратегії розвитку економіки та підвищення суспільного добробуту. Неприпустимим є масове надання пільг окремим суб'єктам підприємницької діяльності. Найінтенсивніше обсяг пільг зростав протягом 1997-2000 рр. – у 2,4 рази, тоді як обсяги доходів зведеного бюджету за цей час збільшилися у 1,7 рази. У 1998 році з'являється тенденція, за якої обсяг наданих пільг перевищує сумарні надходження до зведеного бюджету на 35,1 %, 2000 рік – вже на 47,5 %. У 2001-2002 рр. частка пільг у доходах зведеного бюджету та ВВП дещо зменшується. У 2002 році податкові пільги сягнули близько 90 % загальної суми доходів зведеного бюджету, або 25 % від ВВП [3]. Потрібно уніфікувати ці пільги, різко скоротити їх кількість, зробити більш прозорими та підвищити їх стимулюючі та регулюючі властивості. Насамперед, слід розробити системну концепцію таких перетворень, в якій визначити, що повинно стимулюватися податковими пільгами, а що – за рахунок механізму державного субсидування.

Якщо зміни у податковому законодавстві можна розглядати як позитивний чинник у реформуванні податкової системи, то пом'якшення бюджетних обмежень в деяких випадках викривляє ринкове середовище, створює штучні пільгові умови для окремих платників податків, перекладаючи податковий тягар на тих, хто не має таких пільг. Це призводить до таких негативних наслідків, як зростання податкової недоїмки та тінізації економіки. В таких умовах держава вимушена для покращення фінансового стану господарюючих суб'єктів проводити списання та реструктуризацію податкової заборгованості. Але цей захід працює також на користь окремих платників податків і створює так званий "ефект очікування", коли платники податків навмисно збільшують власний податковий борг у надії на майбутнє списання та реструктуризацію.

Так, за даними Казначейства України, тільки у 2001 році на виконання статті 18 Закону України "Про погашення зобов'язань платників податків перед бюджетом та державними цільовими фондами" було списано платникам податків 15,4 млрд. грн. податкового боргу станом на 31 грудня 1999 року, а також недоїмка на суму 4,5 млрд. грн. через відстрочку податкових боргів 2000 року. Крім того, відповідно до статті 70 Закону України "Про Державний бюджет України на 2001 рік", недоотримано також 8,2 млрд. грн. списаних пені та фінансових санкцій, що були нараховані підприємствам паливно-енергетичного комплексу станом на 1 грудня 2000 року. Таким чином, державний бюджет недоотримав доходів на загальну суму 28,1 млрд. грн. або 51,2 % від

загальної суми зведеного бюджету. Така негативна практика продовжує існувати. Так, станом на 01.01.2003 р. списано податкової заборгованості на суму 841,98 млн. грн.

Щорічне проведення списання боргів стало вже сумною традицією і породило у платників податків ефект очікування, потім йде процес лобювання, а в підсумку – списання. Деякі платники саме за цією схемою свідомо не сплачують податки, сподіваючись на чергову податкову амністію. Така практика списання податкового боргу перед бюджетом свідчить про слабкий соціально-корисний ефект від запроваджених державно-правових заходів і негативно впливає на імідж державної виконавчої влади, а в першу чергу – на ефективність роботи органів державної податкової служби.

Яскравим підтвердженням цієї тези є той факт, що, не зважаючи на цілу низку ефективних заходів, прийнятих урядом щодо погашення підприємствами податкового боргу перед бюджетом, призупинити зростання боргів, а тим більше забезпечити їх абсолютне скорочення, не вдалося (табл. 1).

Таблиця 1. Недоїмка по всіх податкових надходженнях, що контролюються ДПА України, млн. грн.

Роки	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Податкова недоїмка (податковий борг)	9898,6	9599,7	46,9	68,1	14172,0	14130,9

Джерело: за даними ДПА України

Неможливість більшості підприємств сплачувати свою заборгованість перед бюджетом у поєднанні з

необхідністю держави покривати бюджетні видатки змушують уряд збільшувати податковий тягар для інших економічних суб'єктів шляхом встановлення нових та збільшення існуючих податків.

Для того, щоб мінімізувати втрати доходів за рахунок сплати податків та інших обов'язкових платежів при збільшенні податкового тиску, більшість компаній змушена працювати у тіньовій сфері економіки, що, в свою чергу, підриває макроекономічний баланс в країні. Високий рівень оподаткування більш ефективних підприємств означає, що по відношенню до них податкова система України носить дискримінаційний характер. Такі підприємства втрачають стимули до розширення діяльності та переходять у нелегальний сектор економіки. Про це свідчать наступні дані (табл. 2 та 3).

Таблиця 2. Частка збиткових підприємств по галузях народного господарства України

Галузі	1992	1995	1997	1998	1999
Народне господарство (в цілому)	9,5	22,2	53,4	54,5	55,7
Промисловість	3,7	11,5	45,1	53,9	51,9
Сільське господарство	0,7	28,7	80,1	70,0	84,0
Транспорт	-	9,6	50,6	58,7	62,9
Зв'язок	-	3,9	18,1	16,5	29,6

Джерело: Держкомстат України.

У зв'язку з переходом до міжнародних стандартів статистичної звітності відбулися зміни у класифікації галузей народного господарства. З 2000 року була введена класифікація за видами економічної діяльності.

Таблиця 3. Частка збиткових підприємств та організацій за видами економічної діяльності (за даними 2000 – 2003 років)*, %

	2000	2001	2002	2003
Всього	37,7	38,2	38,8	40,9
Сільське господарство, мисливство та лісове господарство	34,5	42,6	48,2	49,7
Промисловість	42,2	41,1	41,8	46,9
Будівництво	40,0	36,5	37,9	42,8
Оптова та роздрібна торгівля, торгівля транспортними засобами, послуги з ремонту	36,3	36,3	35,7	35,1
Готелі та ресторани	44,1	44,4	43,0	39,2
Транспорт і зв'язок	47,4	45,0	45,3	49,9
Фінансова діяльність	38,8	37,0	37,3	27,0
Операції з нерухомістю, здавання під найм і послуги юридичним особам	32,3	35,7	37,3	35,7
Колективні, громадські та особисті послуги	37,9	38,8	38,0	35,4

*Джерело: Статистичний щорічник України 2003 р.

Внаслідок зростаючої збитковості вітчизняних підприємств відбувається поступовий спад рівня одержуваного прибутку. У 2000-2001 рр. прибуток склав відповідно 8,0 % ВВП та 9,2 % ВВП у порівнянні із 1998 р. – 3,3 % ВВП, однак у 2002 р. скоротився до 6,6 % ВВП. Разом із зростанням виробництва ВВП в країні повинно відбуватися і підвищення фінансового результату на мікроекономічному рівні. Однак темпи приросту ВВП за період 1999-2003 рр. перевищують темпи приросту фінансового результату. Фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування у 2000-2003 рр. та фінансовий результат за галузями економіки у 1998-1999 рр. поданий у таблицях 4 і 5.

Необхідно оптимізувати питому вагу надходжень від окремих галузей. Основним шляхом такої оптимізації повинно стати перенесення податкового навантаження на галузі, які мають значний податковий потенціал (сфера послуг, банківська та страхова діяльність, торгівля). Негативною тенденцією, яка впливає на розмір надхо-

дженів від податку на прибуток, є постійне зниження рентабельності, зокрема рентабельності операційної діяльності промислових підприємств, яка у 2002 р. склала 2,6 %, а в 2003 р. – 3,3 % [4]. Це надзвичайно низький показник, адже мінімальним рівнем рентабельності для достатньої конкурентоспроможності продукції є 10 %. Слід відмітити, що значна кількість підприємств приховує прибутки, збільшуючи витрати, штучно створюючи збитковість. Зокрема, за 2002 р. ДПА України зменшено необґрунтовано заявлених платниками збитків попередніх періодів на суму 4678,9 млн. грн., попереджене ухилення від сплати податку на прибуток у наступних податкових періодах в обсязі 1403,7 млн. грн. [5].

Подолання окреслених негативних тенденцій є завданням державної економічної політики, складовою якої є податкова політика. Необхідно змінити пріоритети в оподаткуванні прибутку підприємств. Фіскальній функції податку на прибуток слід надати другорядного значення, поставивши на перше місце регулюючу.

Таблиця 4. Фінансовий результат за галузями економіки, млн. грн.

	1995	1996	1997	1998	1999
Прибуток, збиток (–)	18806	14418	13868	3419	7427
Промисловість	9343	7376	7916	2548	7429
Сільське господарство	832	-1328	-3362	-4424	-3750
Будівництво	1258	1002	1092	830	591
Транспорт і зв'язок	3791	3690	3747	5095	4460
Торгівля та громадське харчування	951	877	1459	-1879	-1649
Постачання та збут	426	324	226	108	34
Заготівля	88	97	62	4	33
Побутове обслуговування населення	41	23	43	21	33
Житлово-комунальне господарство	298	310	305	-216	-461
Фінанси, кредит, страхування	1300	1460	1709	853	1442
Інші галузі	478	587	671	479	-735

Джерело: Статистичний щорічник України 2003 р.

Таблиця 5. Фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування за видами економічної діяльності, млн. грн.

	2000	2001	2002	2003
Прибуток, збиток (–)	13933,0	18740,6	14641,2	20312,0
Сільське господарство, мисливство та лісове господарство	1752,4	899,1	-254,6	45,0
Промисловість	8834,6	8537,2	2866,5	9122,0
Будівництво	40,3	722,8	-39,6	202,0
Оптова та роздрібна торгівля, торгівля транспортними засобами, послуги з ремонту	1195,1	2352,0	4356,4	1341,0
Готелі та ресторани	-20,0	-27,2	-9,3	-31,0
Транспорт і зв'язок	706,7	4135,7	4269,4	5492,0
Фінансова діяльність	1211,7	2344,9	2358,1	3159,0
Операції з нерухомістю, здавання під найм і послуги юридичним особам	92,5	-146,3	929,2	451,0
Колективні, громадські та особисті послуги	46,0	-290,2	75,8	-117,0

Джерело: Статистичний щорічник України 2003 р.

Окрім того, для досягнення ефективного регулювання макроекономічних процесів, слід уніфікувати показники бухгалтерського та податкового обліку, що характеризують результати діяльності суб'єктів господарювання. Наявні розбіжності у визначенні фінансового результату та прибутку з метою оподаткування, обумовлені різними принципами, закладеними в методику визначення цих показників Положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку та нормами Закону України "Про оподаткування прибутку підприємств", призводять, з одного боку, до можливості маніпулювання цими показниками, з іншого – до викривлення реальної економічної інформації про фінансовий стан підприємств. Оскільки Національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку, що застосовуються суб'єктами господарювання при визначенні фінансового результату, базуються на міжнародних стандартах обліку і звітності, які враховують досвід передових розвинутих країн світу, найбільш оптимальним шляхом у вирішенні цього питання, на нашу думку, є законодавче врегулювання існуючих розбіжностей шляхом побудови системи оподаткування прибутку підприємств з врахуванням принципів, закладених в НП(с)БО. Одержання порівнянних показників, необхідних для відстеження регулюючого впливу податку на прибуток на господарські процеси, можливе за умови узгодження таких принципових питань податкового законодавства з оподаткування прибутку, як:

- ✓ перехід від принципу визначення валових доходів "за першою подією" до принципу нарахування, що дозволить уникнути оподаткування авансів і суттєво зменшить витрати на адміністрування податку;
- ✓ відмова від жорсткого регулювання нарахування амортизаційних відрахувань, можливість застосовувати для визначення прибутку з метою оподаткування таких способів нарахування амортизаційних відрахувань, як

прямолінійний, прискореного зменшення залишкової вартості, кумулятивний, виробничий;

- ✓ перегляд спеціальних правил стосовно оподаткування окремих видів діяльності і операцій, зменшення їх кількості.

Податок на прибуток, у першу чергу, слід використовувати як регулятор господарських процесів, що дозволить подолати деструктивні процеси в економіці. Фіскальне призначення цього податку повинно мати другорядне значення. Про це свідчить не лише власний, але й зарубіжний досвід.

Таким чином, існуючі суперечності у чинному механізмі адміністрування податку на прибуток підприємств чинять безпосередній деструктивний вплив на фінансові результати діяльності підприємств та обсяги податкових надходжень до бюджету. Реалізація запропонованих у статті підходів щодо оптимізації податкового навантаження на суб'єктів господарювання можлива шляхом зміни пріоритетів податкової політики держави з фіскального на регулюючий, оскільки оподаткування прибутку підприємницьких структур спрямоване на прискорення темпів економічного зростання й підвищення рівня добробуту суспільства. Фінансовий стан суб'єктів господарювання прямо пропорційно впливає і на стан державних фінансів, і на фінансове забезпечення населення, тобто є найважливішим визначником фінансово-економічного стану в державі.

1. Васильєва А., Гурвич Е., Субботин В. Экономический анализ налоговой реформы / Вопросы экономики. – 2003 г. – № 6. 2. Офіційний сайт Міністерства фінансів України www.minfin.gov.ua 3. Білик М.Д., Золотко І.А. Податкова система України: Навч. – метод. посібник для самост. вивч. дисц. – К.: КНЕУ, 2000. – 192 с. 4. Статистичний щорічник України за 2003 рік / Держкомстат України. За ред. Осауленко О.Г. Київ, Видавництво "Консультант", 2004 р. 5. Звіт про діяльність органів ДПС за 2003 рік.